

**Лариса Квасюк,**  
кандидат філософських наук, доцент  
Національного університету “Острозька академія”

## ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ХРИСТИЯНСЬКОГО ДОГМАТУ ПРО СХОДЖЕННЯ СВЯТОГО ДУХА У ПОЛЕМІЧНОМУ ТРАКТАТІ “КНИГА ПРО ВІРУ” (1619)

Розглядається полемічний трактат “Книга про віру” (1619); демонструються аргументи автора, що базуються на Святому Письмі, посланнях апостолів, вченнях отців церкви, соборних рішеннях і обороняють православне вчення про сходження Святого Духа від Отця, що протиставляється католицькому вченню про сходження Святого Духа від Отця і Сина (філіокове).

**Ключові слова:** Святий Дух, полеміка, догмат, Трійця, отці церкви, вселенські собори, традиційність, православ'я.

Актуальність вивчення “Книги про віру” Захарія Копистенського та на її основі полемічної інтерпретації православними проблеми сходження Святого Духа, що розкриває одне з основних питань богослов'я – вчення про Трійцю, та протиставляється католицькому догмату “філіокове”, дає можливість зрозуміти специфіку духовно-ціннісних орієнтацій християнських конфесій, з якими історично пов'язана культура України.

Зовнішні (польська та європейська Реформації) та внутрішні (еволюція східного православ'я) фактори у першій пол. XVII ст. на українських землях у складі Речі Посполитої мали наслідком для православних усвідомлення необхідності релігійного просвітництва, актуалізували потребу формування нової релігійної свідомості, що здатна творчо і відповідально відповісти в “дусі й істині”, зберегти і примножити православні традиції у їх конфронтації і діалозі з протестантами та католиками<sup>1</sup>. Це відобразилося у появі низки полемічних творів, одним із яких була “Книга про віру Єдиної, Святої, Соборної, Апостольської Церкви, яка під розсудок Церкви Східної піддається” (біля 1619 р.) ієромонаха Азарія<sup>2</sup>, під псевдонімом якого, на думку П. А. Гільтенбранта, виступає Захарія Копистенський (народився не пізніше 1585 р., ім'я при народженні невідоме – помер 21.03.1627), архимандрит Києво-Печерського монастиря Успіння Пресвятої Богородиці. Цю позицію підтримує і В. Завітневич, який вбачає у “Книзі про віру” натяк автора на план написання полемічного твору, що спрямований проти папства, тобто, “Палінодію”<sup>3</sup>. Дослідники вважають, що навчався Захарія Копистенський у Львівській братській школі, що була відома високим рівнем викладання грецької мови та великою бібліотекою. У 1612–1615 рр. Захарія Копистенський згадується як обраний архимандритом Унівського монастиря на Львівщині<sup>4</sup>. У 1615 р. Копистенський переїхав у Київ і вступив у новоутворене київське православне Єпифанівське братство. Настоятель Києво-Печерського

монастиря, архімандрит Єлесеє Плетенецький, запросив Захарія Копистенського вступити у братію монастиря, і той прийняв постриг з іменем Захарія, пізніше був рукопокладений на диякона<sup>5</sup>. Перед смертю у 1624 р. архімандрит Єлесеє призначив Захарія Копистенського наступником в управлінні монастирем. Братією обителі й київською шляхтою при підтримці козацтва Копистенський був обраний настоятелем Києво-Печерського монастиря, у якому і був похований після смерті<sup>6</sup>.

Вивченням діяльності та творчості Захарія Копистенського займалися історики (В. Завітневич<sup>7</sup>, І. Мицько<sup>8</sup>, П. Степенькіна<sup>9</sup>), але предметом їх дослідження не була догматична проблематика трактату. Сучасна російська дослідниця Т. А. Опаріна, що вивчає полемічну літературу Московської Русі та у її контексті творчість Івана Наседки, демонструє “Книгу про віру” як джерело антипротестанської літератури російських богословів<sup>10</sup>.

Мета наукової статті – продемонструвати інтерпретаційну базу, що визначила підхід автора полемічного твору “Книга про віру” (1619) до розуміння християнського догмату про сходження Святого Духа, який був предметом полеміки між православними, які наголошували, що Дух Святий сходить від Самого лише Отця, і католиками, які обґрунтовували позицію сходження Святого Духа від Отця і Сина (догмат “філіокве”). Цьому питанню автор “Книги про віру” присвячує 8, останній розділ першої частини полемічного трактату “Про Пресвяту Трійцю”<sup>11</sup>.

Вказуючи на богоодкровенну суть догмату, про який буде йти мова, полеміст говорить, що “Церква єдина, правдива голосу Христа має слухати, а на чужий голос не йти”, а рядками “якщо хто рече на Духа Святого, не відпуститься йому ані у цьому віці, ані в минулому. Грішні, хто противиться голосу науки вічного Пастиря і Господа нашого Ісуса Христа” підкреслює загальнообов’язковість дотримання догматичного визначення правила віри кожним християнином, адже воно є істинним, бо засвідчене словами Христа, який “навчив нас, мовлячи учням Своїм слова: “коли прийде Утішитель, Якого я Вам пошлю від Отця, Дух правди, Який від Отця сходить” (Ів. 15)<sup>12</sup>. Євангельський текст тут демонструється як найвищий релігійний авторитет.

Розкриваючи догмат про сходження Святого Духа як істину богоодкровенну, яка є словом Самого Бога, автор “Книги про віру” зауважує, що “до слова “пошлю” і до слова “сходить” Христос не додав “і від Мене”, але говорив “пошлю від Отця”, і казав “сходить від Отця”, виразно показуючи, що хоча “Син посилає Духа, від Отця його посилає”. Цю православну позицію полеміст протиставляє католицькій: “Противники навчають, що Дух Святий від Сина сходить, тоді мав би сказати Христос “і від Мене”, як Він казав: “Віруйте у Бога і в Мене ввіруйте”<sup>13</sup>.

Православний автор переконаний, що “ні Христос, ні апостоли, ні отці церкви, ні собори не додавали додатку “і від Сина”: “Господь так навчив, апостоли проповідували, отці заховали, мученики підтвердили”. В унісон з Василем Великим, східним отцем церкви, він промовляє: “Дух правди від Отця сходить навчимося визнавати”. “Дух Святий є передвічний і іпостасно від Отця Самого походить, тобто буття своє і особу від Самого єдиного Отця має”, – підкреслює полеміст. Він вказує, що апостол Петро мав ту ж саму

віру, про що свідчать книга грецька “Новий скарб”, казання на день верховних пастирів Петра і Павла. Серед інших авторитетів називає апостола Андрія Первозванного, що “також про Отця, і Сина, і Духа Святого навчав”, євангеліста Луку, який говорив про те, як “у Єрусалимі на них Дух Святий зійшов”, ще раз повертається до апостола Петра, який казав до людей, що “Син Божий, Господь наш, Ісус Христос правицею Божою вознісся, обітницю ж Духа Святого, прийнявши від Отця, вилляв те, що не бачите і не чуєте”<sup>14</sup>.

Розкриваючи питання походження Святого Духа, автор “Книги про віру” підкреслює, що “Дух Святий, згідно зі слів Христа, від Самого Отця походить, а Сином, згідно богословської і апостольської науки, не іпостась Духа, тобто не особа, а дари виливаються на нас, як і апостол Павло, і згідно з ним Петро святий вчать такими словами: “Бог Отець через милосердя Своє спасе нас омиттям і оновленням Духа Святого, яке вилив на нас Ісус Христос, Спаситель наш”. На основі авторитету Святого Письма полеміст вказує, що “від Отця Дух”, і підтверджує це словами св. Афанасія, який в діалозі проти македонян говорив: “І Дух від Самого Отця через Сина виллятий”. “Прийнявши від Отця, виливає, а не випускає, бо виливаються дари, а випускається те, що показує істинність в іпостасі, буттєвість”. Про це Іван Золотоустий у книзі про священні імена та св. Теофілакт говорять, що “дар і благодать Духа Святого вилляті є, а не Дух, і не буття особи виливається”<sup>15</sup>. Посилаючись на Іустина Філософа, православний полеміст зауважує, що “від Своєї істоти Отець Сина родив, від тієї ж Святого Духа створить”, “Отець нерождений, від Якого Сина народив, а Дух зійде”, “як Син від Отця, так і Дух, способом буття різняться: Син світла від світла рождення, а Дух же світло від світла не рожденням, а сходженням”, “сам Отець Духа Святого від Себе створив, тобто спускає, іже від Отця вийшов способом сходження; а від Сина не приклав”<sup>16</sup>. Тому Григорій Неокесарійський казав: “єдин Дух Святий, від Бога буття маючи, через Сина явився людиною”, тобто через Сина тільки об’являється. Отже, від буття Отця походить буття Духа, а через Сина Дух Святий об’являється і оголошується. На підтвердження цього демонструються слова Василя Великого: “Дух Святий від Отцівської причини має істинність походити, від Отця має іпостась і особу”. “Іпостась – це те саме, що буття означає”, “Дух Святий від Отця має буття і особу, той не від Сина походить, але від Отця”, – доводить посиленнями на Афанасія полеміст. Таку позицію автор підтверджує вказівкою на постанови Нікейського собору 318 р., який виступив проти вчення Арія<sup>17</sup>. Захарія Копистенський використовує такий критерій обґрунтування догмату як церковність, що, на його думку, забезпечує правильність розуміння істин віри, визначив Вселенською Церквою про “Духа Святого, який від Отця походить”<sup>18</sup>.

Автор “Книги про віру” розглядає аргументи св. Афанасія на користь тези про те, що “Дух Святий від Самого Отця сходить”: “Святий Афанасій і святий Діонісій вважали Бога єдиним початком. Не є початком ні Син, ні Дух Святий”, – твердили вони. Далі полеміст наводить такі аргументи св. Афанасія, що підтверджують сходження Святого Духа від Отця: 1. Син і Дух є передвічні (проти савеліанства); 2. Син не може бути причиною і початком Святого Духа; 3. “хто мудрує про Святий Дух, а не про Сина добре мудрує; якби правильно мудрували про Слово, то мудрували б і про Дух, Який від

Отця сходить”; 4. “є одна у Богові причина, тобто Отець родить Сина і випускає Духа”<sup>19</sup>; “Сам Отець є кавзою, а Син не є кавзою, від кавзи як від причини є два суть: Син і Дух”; 5. “Бог і Отець, Той Сам є причина двох і незроджений: Син від Самого Отця причину має і сходить, а через Сина на світ посилається. І так май і розумій про віру у Богові”; 6. якщо людина хоче бути спасенною, вона повинна триматися католицької віри, якщо хто її не заховає цілу і непорушну, на віки згине. А віра католицька є така: єдиний Бог у Трійці, і Трійцю в однині шанувати і хвалити. У грецьких і руських давніх письменах сказано: “Отець не від кого не є створений, ані народжений, Дух Святий від самого Отця є, неучинений, нестворений, нерождений, але сходить. Це є віра католицька, хто їй не вірить не буде мати спасіння”<sup>20</sup>.

На основі гомілії Василя Великого, що була спрямована проти савеліанства, аріанства і євноміанства, полеміст зауважує, що “Отець, маючи досконале буття, нічого не потребує, корінь і жродло Духа Святого є”, а словами Діонісія стверджує, що “Отця і Сина і Духа Святого жродлом чинячи Синові через спосіб народження і Духові через спосіб сходження. Дух від Отця виходить”. Вислів “Хто Духа Христового не має, той не є Його” коментує так словами св. Василя, що він не означає, що Дух від Сина походить. Василь Великий, зауважує автор, говорив про різницю існості й особи: “від Отця як від причини має істність і походження, іпостасність має (мова йде про Святий Дух: прим. автора), по Сину і з Сином пізнається, а від Отця має іпостась і особу. А Син того Духа Святого, що від Отця походить, Сам через себе і з Собою пізнається і об’являється, з Отця незродженого світлість беручи, а жадного познання сплоченості водлуг власності Своей, так як з Отцем, так і з Сином не має”<sup>21</sup>. Отець східної церкви від Отця Самого визнає буття Духа Святого. Дух Святий від Сина є залежний, тобто від Сина є положений, але не від нього походить, не від нього має істність, але з ним нероздільний, від Отця сходячи. Від Отцівської причини має істоту залежну, від якої сходить. Отець – причина Святого Духа, від якої він залежний і походить. Показуючи особу Сина, полеміст вказує, що з ним він (Дух Святий) нероздільно розуміється. Від Отця має іпостась і особу. Від Самого тільки Отця Дух Святий має особу, має буття. Тому Василь Великий говорив про те, що Син не Сам Духа видає, а Дух сходить від Отця<sup>22</sup>.

Автор “Книги про віру” наголошує на персональних властивостях осіб Святої Трійці: “ненародженність Отця, народження Сина і сходження Святого Духа. Дух не має властивості народження, а Син властивості персонального сходження”. Вказану позицію він підтверджує посиланням на Григорія Назіанзіна (IV ст.), який на II Вселенському соборі в Константинополі говорив: “Отець є без початку, не від кого. Син є не без початку, а від Отця. Дух сходить від Отця не як Син, не через народження, а через сходження. Дух Святий сходить, як сам Спаситель казав, від єдиного початку і від причини”<sup>23</sup>. Так автор обстоює тезу про те, що “буття Духа не походить від Сина, як кажуть латинники”<sup>24</sup>. В аргументації полеміст використовує посилання на слова отців східної церкви Григорія Ниського (IV ст.) (“Отець предвічний без початку є, нероздільний від Отця єдинородний Син, Дух не йде від Сина. Дух походить від Бога Отця причину маючи”), Івана Золотоустого (“Святий Дух, Дух правди, від Отця сходить”), Єпіфанія, а також західнохрис-

тиянських мислителів: св. Амвросія, св. Ієроніма, св. Дамаска (папа Дамаск наказав не додавати додатку “і від Сина”)<sup>25</sup>.

Для православних Священний Переказ пов’язується з постановами Вселенських соборів, які виступають як авторитет у тлумаченні істин віри. Тому полеміст, розглядаючи проблему сходження Святого Духа, нагадує про III Нікейський собор 431 р., що виступив проти Несторія<sup>26</sup>, вказує на відповідність вчення про Святий Дух постановам I і II соборів (Нікейського і Константинопольського), які “ніхто пізніше не відміняв”, говорить про склад віри, що затверджений III і II соборами. На третьому Ефеському соборі керівником був св. Кирило, патріарх Александрійський, він, виступаючи проти Несторія, говорив про сходження Святого Духа: “Дух має буття не від Сина, Він є “Дух правди, який від Отця сходить” (Ів. 15). Посилається на слова апостолів, які твердили: “Ми не духа світу прийняли, але Духа, який з Бога і є Бог” (1 Коринт, 2)<sup>27</sup>. Полеміст наголошує, що “жодним способом не допустимо подану від отців нашу віру, тобто віри нашої визнання не дозволимо собі нікому іншому ні єдиного слова змінити, “не перенось границь вічних”, які положили отці твої, які говорили, що Дух, Який від Бога і Отця, який і сходить від Отця, а не є від Сина, від його способу існування”<sup>28</sup>. Підкреслює, що з цим погодилися патріарх антиохійський Іван, а з ним і східні єпископи. Як і блажений Феодорит, православний полеміст повторює: “Дух Святий не від Сина, а через Сина істоту має, але від Отця сходить, а свій є Синові як одноістотний названий. Тобто Дух не через Сина чи від Сина має сутність, тобто сходить. Він є з Сином однієї природи, але іншого способу буття і походження”. “Хто порушує це, той гвалтує догмат”, що обґрунтований святими отцями, – підкреслює автор “Книги про віру”<sup>29</sup>.

У полемічному творі показано, що отці західної церкви, серед яких і Августин у V ст., якого цитує православний мислитель, з такими правилами віри згоджувалися: “Є достатньо християнських речей створених, небесних або земних, видимих або невидимих, нічого більше, тільки добре вірити Сотворетелю, Який єдиний правдивий є Бог, і нікого немає, щоб Він був не сам і не від Нього, Він є Трійця, тобто Отець, і Син, від Отця рождений, а Дух Святий від Того ж Отця сходить. Але єдиний то Дух і Отцівський, і Синівський, обом співіснує”. Пересторога Августина про те, щоб “нерожденного Духа Святого, як від Сина, так і від Отця визнавали”, що “Святий Дух не від Сина, як внук Отця, а тільки від Отця, не від двох початків походить” звучить як настанова не приймати віру католицьку, яка є “фальшива та блудна, що “від Отця народився Син, а від Сина сходить Дух Святий”<sup>30</sup>.

Автор “Книги про віру” показує, що церква “трималася віри, поданої від Бога великого, Спасителя нашого Ісуса Христа, оголошеної апостолами і святими отцями” на V Вселенському у Константинополі соборі при царі Юстиніані, коли виступила проти євтихіан і Орігена, на VI Вселенському соборі в Константинополі у 680 р., коли критикувала єретиків монофелітів, наслідуючи постанови I Ефеського собору церква “про божество Духа Святого навчала і єретицтво Македонія духоборця і Апполінарія небожного” викликала<sup>31</sup>.

Православний полеміст наводить “Висновки вселенської апостольської віри, яких і апостольська столиця дотримувалася: віра в єдиного Бога Отця, Вседержителя, Творця неба і землі, всіх видимих речей і невидимих; і в Сина

Його Єдинородного, перед всіма віками з Нього народженого, правдивого Бога із Бога правдивого, Світла від Світла зроженого, а не створеного, співістотного Отцю, через Якого все сталося, те, що є на небі і те, що є на землі; і в Духа Святого, Пана оживляючого, що від Отця походить, з Отцем і Сином співспохвалюемого і славимого”<sup>32</sup>, підкреслює, що папа римський Агафон наказував це визнання віри цілим зберігати. Автор “Книги про віру” нагадує, що на “шостому соборі були визнані догмати першого Нікейського за Константина Великого, другого Константинопольського за Феодосія Великого, третього в Ефесі за Феодосія, Аркадієва сина, четвертого в Халкідоні за Маркіана, п’ятого в Константинополі за Юстиніана”<sup>33</sup>.

Захарія Копистенський закликає “Церкву, тобто тіло Ісуса Христа зберігати цілим: віру апостольську, подану через отців, викладену і проповідвану непорушно тримати, у ній перебувати, відмітати і анафемствувати всіх тих, хто її не зберігає”, що означає вірити у те, що “Дух Святий від самого Отця передвічно походить”, адже формулювання “через Сина” означає єдність і тотожність природи Святого Духа з Сином, тому не приймається православним полемістом<sup>34</sup>.

Для обґрунтування православної позиції сходження Святого Духа від Отця полеміст використовує авторитет Івана Дамаскіна, який у VIII ст. у книзі про православну віру говорив: “Отець жродло і початок є і Синові і Духові Святому. Самого, однак, Сина Отець, а Духа Святого Виробник, тобто вивів і випустив Духа із себе. А Дух Святий не Отця Син, але Отця Дух є, як той, який від Отця походить”. Сам тільки Отець його причина є”. Позиція з цього питання Івана Дамаскіна узгоджувалася з “Діонісієм, Василем Великим, Афанасієм, з обома Григоріями”<sup>35</sup>.

За Іваном Дамаскіним Захарія Копистенський повторює: “Сам Отець не рождений є, і не від іншої іпостасі буття має. Сам Син, теж рождений від Отцівської іпостасі, без початку жодного і часу народження є. Сам і Дух Святий від Отцівської іпостасі сходить, не розданий, але сходить”; “Духа Святого з Отця буття виводимо, і Отцевим Духом називаємо, а не з Сина буття, але Синівським Духом називаємо. Хто Духа Христового не має, кажуть апостоли, той не є Його”; зі слів на казання на велику суботу: “Дух Святий Божий і Отців, від Нього сходить, також синівським називається, бо через Нього об’являється і творінню даний; але не з Нього, не від Сина має буття”. Підкреслюється, що ця думка узгоджується з св. Григорієм богословом, св. Кирилом<sup>36</sup>.

Пригадує православний полеміст і такий факт: собор 809 р., на який були відправлені послани від папи Леона III, що, прийшовши з Риму, просили слова “і від Сина” до символів не додавати. Дві срібні таблиці були тоді поставлені у церкві Святого Петра, грецькою і латинською було на них засвідчене Константинопольське визнання віри без додатку “від Сина”<sup>37</sup>. VIII Вселенський собор 879 р. при Василії Македоні, царі Константинопольському і святішому Фотії патріарсі теж висловився за те, щоб не додавати “і від Сина” до символу віри: “св. Фотій, патріарх Константинопольський, проти латинників виступав, виводив зі Письма Святого, що Дух Святий тільки від Отця особу має і буття, проти римських звичаїв церковних, що противляться старим звичаям і уставам Церкви Східної і Західної виступав”<sup>38</sup>. Захарія

Копистенський підкреслює, що “Дух не має двох початків – від Отця і Сина. На П’ятидесятницю не дав Духа Святого, а тільки дар Духа Святого від істоти того, хто з ним однієї істоти. А називається він синівським тому, що він є правда Син, і правда і мудрість Дух, через Сина даний людині”<sup>39</sup>.

“На VIII соборі за царя Василя і за патріарха Фотія західне визнання віри не додавало “і від Сина”, – вказує полеміст. Він згадує собор “проти латинників патріарха Михаїла Киріларія”, який виступав за те, щоб “не відмінати віру і старожитності”; називає дату 1284 р., коли “після вибиття французів і латинників з Константинополя, очищаючи церкву Божу, цар Константинопольський Палеолог скликав собор у Константинополі, на якому, як і за Леона III в Римі, і за Фотія в Константинополі ухвалено, що від Самого тільки Отця Дух Святий сходить”. Православний автор називає імена Михайла Киріларіуса з Константинополя, антиохійських патріархів, Ніла Кавасилу і Григорія Паламу, що проти церковних нововведень виступали<sup>40</sup>. Разом з св. Калістом, патріархом Константинопольським, підсумовує: “Дух правди є, від Отця сходить”; і нижче “Дух є Синів і Отчий для єдності істотності, що від іпостасі Отця буття своє має”<sup>41</sup>.

Захисник православ’я згадує Ферраро-Флорентійський собор: “У 1538 р. у Феррарі і в 1539 р. у Флоренції був собор за Івана Палеолога, цесаря Константинопольського. Це був час боротьби проти турок. Греки тоді довели, що Святий Дух від Самого тільки Отця єдиного сходить, тобто особу і буття від нього має. Латиняни вказували, що їх віра у Духа є така ж сама, як і віра у східній церкві. Тоді ж не було прийнято опріснокі, начальство над церквою божою римського біскупа, не визнано вогню чистительного і того, що душі святих є досконалыми у царстві небесному до другого пришествя”.

У 1600 р. патріарх Александрійський Мелетій підтвердив думку про “передвічне і іпостасне сходження Духа Святого від Самого Отця”, як і Кир Кирил, патріарх Александрійський 1614 р.<sup>42</sup>

Закінчує розділ про сходження Святого Духа Захарія Копистенський словами: “Греки ми, руси, Письма Святого тримаємося, божественних отців і вчителів визнаємо, нічого не відміняємо, а віримо, як предки вірили, символу другого Константинопольського собору, який мовою посполитою руською викладаємо, щоби кожен міг розуміти, у що вірить”, після яких подає визнання віри I Нікейського і II Константинопольського собору<sup>43</sup>. Наголошує, що “маємо вірити тому, що Христос сам сказав: “Дух правди, який від Отця сходить, а богослови говорять: Сам Отець є жродло, початок, корінь і причина Синові і Духові Святому; не від Сина Дух має буття; від Самого Отця Дух сходить”<sup>44</sup>.

Православний полеміст підкреслює, що “людським способом не можна дійти Божих речей, варто йти не за своїми думками, а за Святим Письмом. Ні Письмо Євангельське, ні апостольські, богословські і соборні рішення не говорили про те, що Дух Святий сходить від Сина, але від Самого Отця, тобто персонально від нього має буття. Бог у Трійці єдиний, Отець і Син і Дух святий, нехай право розуміти і мудрувати научить нас і виправить нас, за молитвами Пресвятої Богородиці Діви Марії і всіх святих угодників Божих”<sup>45</sup>.

Отже, інтерпретаційною базою, що визначила підхід автора полемічно-го трактату “Книга про віру” до тлумачення питання про сходження Святого Духа від Отця були: Святе Письмо, апостольські послання, твори отців за-

хідної та східної церков, рішення Вселенських соборів, що виступали як авторитет у тлумаченні догматів – істин віри у православній традиції. Захарія Копистенський оперував великим фактичним матеріалом, щоб захистити православну позицію у полеміці з католиками.

- 1 Дмитриев М. В. Изменения в культурной и идейной жизни Речи Посполитой в эпоху Реформации и православное общество // Дмитриев М. В. Брестская уния 1596 г. и общественно-политическая борьба на Украине и в Белоруссии в конце XVI-первой половине XVII в. / РАН; Институт славяноведения / Б.Н. Флоря (отв. ред.). — М.: Индрик. — (Библиотека Института славяноведения и балканистики; 12). Ч. 1: Брестская уния 1596 г. Исторические причины. — М. : Индрик, 1996. — С. 48.
- 2 Книга о вр Единой, Святой, соборной, Апостолской Церкви, которая под розсудокъ Церкви Востодней поддается. Около 1619 года іеромонаха Азарія псевдонім Захарія Копистенського // Архивъ Юго-Западной Россіи, издаваемый комиссією для разбора древнихъ актовъ состоящей при Кіевскомъ, Подольскомъ и Волынскомъ Губернаторъ. Часть первая. Томъ VIII. Вып. 1-й. Памятники литературной полемики православныхъ съ протестантами и латино-уніатами за XVI и XVII стол. – Кіевъ, Лито-типогр. Акц. Об. Н. Т. Корчакъ, 1914. – С. 180-239.
- 3 Завитневич В. З. Палинодія Захаріи Копыстенскаго и ея место въ исторіи западно-русской полемики XVI и XVII в.в. / В. З. Завитневич. – Варшава, 1883. – С. 282.
- 4 “Палинодія” Захарії Копистенського як історичне джерело і пам’ятка української історіографії XVII ст.: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06 / П.Я. Степенькіна; НАН України. Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського. — К., 2005. — 16 с.
- 5 Православная энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravenc.ru/text/182699.html>. – Назва з екрана.
- 6 Мицько І. З. Острозька слов’яно-греко-латинська академія (1576-1636) / І. З. Мицько. – К.: Наукова думка, 1990. – 126 с.
- 7 Завитневич В. З. Указ. праця. – 346 с.
- 8 Мицько І. З. Там само.
- 9 “Палинодія” Захарії Копистенського як історичне джерело і пам’ятка української історіографії XVII ст.: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06 / П.Я. Степенькіна; НАН України. Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського. — К., 2005. — 16 с.
- 10 Опарина Т. А. Иван Наседка и полемическое богословие Киевской Митрополии / Т. А. Опарина. – Новосибирск: Наука, 1998. – 430 с.
- 11 Книга о вр...
- 12 Там само. – С. 182.
- 13 Там само. – С. 182.
- 14 Там само. – С. 183.
- 15 Там само. – С. 184.
- 16 Там само. – С. 186.



- 17 Там само. – С. 187.
- 18 Там само. – С. 188.
- 19 Там само. – С. 190.
- 20 Там само. – С. 191.
- 21 Там само. – С. 192–193.
- 22 Там само. – С. 194.
- 23 Там само. – С. 194.
- 24 Там само. – С. 195.
- 25 Там само. – С. 196–197.
- 26 Там само. – С. 198.
- 27 Там само. – С. 199–200.
- 28 Там само. – С. 201.
- 29 Там само. – С. 202.
- 30 Там само. – С. 202–203.
- 31 Там само. – С. 205–206.
- 32 Там само. – С. 207.
- 33 Там само. – С. 208.
- 34 Там само. – С. 209.
- 35 Там само. – С. 210.
- 36 Там само. – С. 211.
- 37 Там само. – С. 212.
- 38 Там само. – С. 213–214.
- 39 Там само. – С. 215.
- 40 Там само. – С. 216.
- 41 Там само. – С. 217.
- 42 Там само. – С. 218.
- 43 Там само. – С. 220.
- 44 Там само. – С. 222.
- 45 Там само. – С. 222.

## **SUMMARY**

**Larysa Kvasyuk**

### **THE INTERPRETATION OF CHRISTIAN DOGMA ABOUT THE ASCENT OF THE SAINT SPIRIT IN THE POLEMICAL TREATISE “THE BOOK ABOUT THE FAITH” (1619)**

In the article it is observed the polemical treatise “The Book about the faith” (1619); it is demonstrated the author’s arguments, that is based on the Saint Writing, the missives of the apostles, the learning of the priests in the churches, the cathedral decisions, and the defend of the Orthodox learning about the ascent of The Saint Spirit from father to the son (filioque).

Key words: The Saint Spirit, the polemics, the dogma, the Trinity, the priests of the church, oecumenical council, traditionalism, orthodoxy.